

فیض کاشانی و دو تفسیر صافی و اُصفی

تألیف

شهناز شایانفر

خانه کتاب

اردیبهشت ۱۳۸۹

سرشناسه: شایانفر، شهناز
 عنوان و نام پدیدآور: فیض کاشانی و دو تفسیر صافی و اصفی / تألیف شهناز شایانفر.
 مشخصات نشر: تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۹.
 مشخصات ظاهری: ۱۵۲ ص.
 فروست: خانه کتاب: ۲۰۹. مجموعه ایرانیان و قرآن: ۲۶.
 شابک: ۰ - ۵۸ - ۵۵۰۵ - ۶۰۰ - ۹۷۸
 وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
 موضوع: فیض کاشانی، محمدبن شاه مرتضی، ۱۰۰۶ - ۱۰۹۱ ق - نقد و تفسیر
 موضوع: Fayz Kashani, Muhammad ibn shah Murtaza-Criticism and interpretation
 موضوع: تفسیر شیمه - قرن ۱۱ ق
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۹ ف ۲ ش/۱۱۲۸/۵ BBR
 رده‌بندی دیوبی: ۱۸۹/۱
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۰۱۱۹۳۰

مجموعه ایرانیان و قرآن

۲۶

۲۰۹

نام اثر: فیض کاشانی و دو تفسیر صافی و اصفی (ایرانیان و قرآن)

تألیف: شهناز شایانفر

زیر نظر: اکبر تقفیان و علی اوجبی

شابک: ۰ - ۵۸ - ۵۵۰۵ - ۶۰۰ - ۹۷۸

طراح جلد: سید علی موسوی

حروفچینی و صفحه آرایی: رضا علی محمدی

شمارگان: ۲۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول - اردیبهشت ماه ۱۳۸۹

قیمت: ۳۵۰۰۰ ریال

ناشر: خانه کتاب

لیتوگرافی و چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات

آدرس: تهران، خیابان انقلاب، بین صبا و فلسطین جنوبی، شماره ۱۰۸۰، تلفن: ۸۸۳۴۲۹۸۵

درباره مجموعه «ایرانیان و قرآن کریم»

به نام آن که جان رافکرت آموخت

به گواهی منابع تاریخی، ایرانیان تنها ملت فرهیخته‌ای بودند که آیین حنیف اسلام را با آغوش باز پذیرفتند. ایرانیان در برابر بزرگ‌ترین لشکرکشیها، همچون هجوم دو لشکر شکست‌ناپذیر روم و مغول که قدرتهای نامور دوران خود بودند، ایستادگی کردند، اما با سپاهیان اعراب به گونه‌ای دیگر رفتار کردند. زیرا آنها حامل آیینی الهی بودند که پیش از آن پیامبر رحمت در نامه‌ی خویش پادشاه ایران را بدان خوانده بود:

به نام خداوند مهر گسترِ مهربان

از محمد رسول خدا به کسری بزرگ ایران

درود بر کسی که از هدایت پیروی کند و به خدا و پیامبرش باور داشته باشد و گواهی دهد که هیچ پرستهای جز خدای بی‌همتا نیست؛ و محمد بنده و پیام آور اوست. تو را به پیروی از خدای می‌خوانم. چرا که من پیامبر او برای تمامی مردمانم.

ایرانیان که از پشتوانه‌ی فرهنگی و تمدن غنی و دراز دامنی برخوردار بودند، با هوش و درایت ذاتی خویش دریافته‌اند که اسلام گمشته‌ای است که آنها را به نیکبختی جاودان که به دنبالش بودند می‌رساند؛ از این روی با جان و دل به استقبالش رفتند و در راه رشد و گسترش آن در سراسر گیتی از اعراب پیشی گرفتند و از هیچ

تلاشی فروگذار نشدند.

صفای باطنی و هوش سرشار ایرانیان باعث شد تا از همان آغاز از برترین دین باوران، مبلغان و قاریان، حافظان، مترجمان و مفسران آخرین وحی نامه الهی باشند. در عصر کنونی شاید بسیاری ندانند که پارسی گویان نه تنها در عرصه فقه، حدیث، حکمت و... بلکه در ساخت حفظ، قرائت، ترجمه و تفسیر قرآن کریم نیز پیشتاز بوده‌اند.

مجموعهٔ چهل جلدی «ایرانیان و قرآن کریم» نیم‌نگاهی است به بیش از پانزده قرن تلاش قرآن پژوهان ایرانی در معرفی و بزرگداشت آخرین وحی نامه الهی. از آنجا که مخاطبان این مجموعه گرانسنگ جوانان پژوهشگر هستند، سعی شده است از زبانی ساده و روان در نگارش آثار استفاده شود و در پایان هر اثر منابعی برای مطالعهٔ بیشتر معرفی گردد.

آنچه پیش روی شماست، دفتر بیست و ششم مجموعهٔ ایرانیان و قرآن است که مؤلف گرانمایهٔ آن سرکار خانم شهناز شایانفر، فیض کاشانی و دو تفسیر گرانسنگ صافی و اصفی را به نسل جوان قرآن پژوه معرفی کرده است.

در پایان شایسته است نخست از تمامی نویسندگان اندیشه وری که در به فعلیت رسیدن این مجموعه مشارکت داشته‌اند، و نیز معاون محترم امور فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، جناب آقای دکتر محسن پرویز و مدیر عامل محترم مؤسسهٔ خانهٔ کتاب، جناب آقای علی شجاعی صائین تقدیر شود. زیرا بدون حمایت این عزیزان مجموعهٔ «ایرانیان و قرآن» در قالبی زیبنده و درخور به پژوهشگران و علاقه‌مندان فرهنگ غنی ایرانی اسلامی عرضه نمی‌شد.

اکبر ثقفیان و علی اوجیبی

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۵	فصل اول: شرح حال و آثار
۷	۱. زندگی‌نامه
۱۳	۲. آثار
۲۱	فصل دوم: اندیشه‌های ملا محسن فیض کاشانی
۲۳	۱. آراء فقهی
۲۷	۲. آرای فلسفی و کلامی
۳۱	۳. آرای عرفانی
۳۹	فصل سوم: تفسیر ملا محسن فیض کاشانی
۴۱	۱. معرفی تفسیر صافی و اصفی
۴۵	۲. منابع تفسیری و روایی
۴۷	۳. روش تنظیم مطالب در دو تفسیر صافی و اصفی
۴۹	۴. اسرائیلیات در تفسیر فیض کاشانی
۵۰	۴-۱) افسانه غرائبق

- ۴-۲) داستان هاروت و ماروت ۵۲
- ۴-۳) افسانه شرک حضرت آدم و حوا ۵۴
۵. مبانی تفسیری ۵۵
- ۵-۱) قرآن «تبیاناً لکل شیء» است ۵۵
- ۵-۲) آیات قرآن بر گونه واحد نیستند ۵۶
- ۵-۳) حقایق قرآن نزد ائمه (ع) است و مفسران حقیقی اهل بیت (ع) هستند ۵۷
- ۵-۳-۱) اصالت پیدا کردن نقل روایات تفسیری از ائمه (ع) ۶۰
- ۵-۳-۲) اهتمام اندک به نقد روایات تفسیری ۶۱
- ۵-۳-۳) اهتمام کمتر به تفسیر قرآن به قرآن ۶۲
- ۵-۳-۴) قرآن دو نزول دفعی و تدریجی دارد ۶۲
- ۵-۳-۵) اساس مقبولیت روایات تفسیری محتواست، نه سند آنها ۶۳
- ۵-۳-۶) تأویل متشابهات ۶۳
- ۵-۳-۷) نگرش جامع ۶۴
۶. قواعد تفسیری ۶۵
- ۶-۱) قاعده تطبیق ۶۵
- ۶-۲) اعتبار سیاق ۷۲
- ۶-۳) عدم تخصیص عموم لفظ به سبب نزول ۷۳
- ۶-۴) تأکید بر ذو وجوه بودن آیات ۷۴
- ۶-۵) عدم جمود بر معنای ظاهری الفاظ قرآن یا روایات تفسیری ۷۴
۷. روش‌های تفسیری فیض کاشانی ۷۶
- ۷-۱) تفسیر قرآن به قرآن ۸۲
- ۷-۲) تفسیر روایی ۸۳
- ۷-۲-۱) روش بکارگیری روایات ۸۴

۷-۲-۲	وفاق بین روایات بظاهر متعارض و سازگار نمودن روایات	۸۵
۷-۲-۳	توجیه عقلانی روایات	۹۴
۷-۳	تفسیر عقلی	۹۵
۸	آرای تفسیری	۹۸
	الف. حروف مقطعه	۹۸
	ب. تحریف و زیادت و نقصان قرآن	۱۰۰
	ج. نزول قرآن بر هفت حرف	۱۰۲
۹	نمونه‌های تفسیری	۱۰۲
	الف. منظور از صراط مستقیم چیست؟	۱۰۲
	ب. منظور از اکراه در دین چیست؟	۱۰۵
	ج. منظور از فزونی حسنه چیست؟	۱۰۶
	منابع و مأخذ	۱۰۷
	نمایه‌ها	۱۱۳
	۱. آیات	۱۱۵
	۲. روایات	۱۱۷
	۳. اصطلاحات	۱۱۹
	۴. اشخاص	۱۲۳
	۵. گروه‌ها	۱۲۷
	۶. کتاب‌ها	۱۳۱
	۷. جای‌ها	۱۳۷

مقدمه

الحمد لله و سلامه علی عباده الذین اصطفی

منت خدای را - جل شأنه - که راه صواب را به انوار حکمت و فصل خطاب روشن گردانید؛ و درود فراوان سید رسل را که جمیع احکام دین مبین را کما هو حق به امت رسانید؛ و بر اهل بیت او که کلیات و جزئیات شرع را بیان‌های واضح نمودند و تفسیر محکمت و تأویل متشابهات - کما هی فرمودند^۱.

شیوه‌ی نگارشی برخی کتاب‌های معقول و منقول که به روش شرح و تفسیر نگارش یافته، بدین سبک است که نخست قولِ ماتبَن به صورت «قال» و سپس شرح شارح در قالب «اقول» آورده می‌شود. اما تفسیر قرآن کریم با کتاب‌های فوق تفاوت دارد؛ و آن تفاوت در این است که متن مورد شرح و تفسیر، محصول فکر بشری نیست، بلکه به ذات حق تعالی تعلق دارد.

پس مفسر قرآن باید آن چنان باشد که بتواند جمله «قال الله و اقول» را بیان کند و بیان جمله مذکور تنها از عهده کسی برمی‌آید که خلیفه راستین خداوند باشد. این خلافت پس از ذوات نورانی پیامبر و اهل بیت علیهم السلام

۱. فیض کاشانی، رساله راه صواب (ضمن مجموعه ده رساله فیض کاشانی)، ص ۱۱۵.

تنها شایسته کسانی است که هم در علم و هم در عمل، تابع محض آن ذوات مقدس باشند؛ آنان علمایی هستند که نایبان ائمه و وارثان انبیا علیہ السلام به شمار می آیند: «العلماء ورثة الانبياء»^۱

ملا محسن فیض کاشانی با ذخایر علمی و عملی خود در حدیث، حکمت، فقه و عرفان به چنان شناختی از اهل بیت علیهم السلام رسیده بود، که شیفتگی به ایشان را پیشه خود ساخته، آن چنان که در گوشه گوشه بوستان کتاب های پر شمارش، می توان ترنم خوش ولایت و ولایت مداری را حس کرد، و به نظاره نشست افق بیکران اندیشه او را که در تسخیر عشقی نامتناهی به آن ذوات مقدس است و منور به نور هدایت آنان.

او تصریح می کند که علم کتاب و سنت نزد کسی است که آگاه به ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه، تأویل و ظاهر، مطلق و مقید، عام و خاص و دیگر احکام باشد و علوم یاد شده صرفاً نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و امامان معصوم علیهم السلام و پیروان حقیقی آنهاست؛ پیروانی که به اندازه ی قرب شان به ائمه علیهم السلام از علوم فوق بهره مندند.^۲ از سوی دیگر، مرحوم فیض معتقد است امامان معصوم علیهم السلام هم اصول و امهات لازم برای استخراج فروع را به ما داده اند و هم معیارهای لازم برای حل تعارض روایات خویش را بر ما عرضه داشته اند.^۳

پیروی فیض از ائمه معصومین علیہ السلام در تفسیر، به معنای آن نیست که او همانند عالمان قشری و اخباری مسلک، باب هرگونه تعقل و تدبر در قرآن را به روی غیر ائمه بسته و تفسیر را حق انحصاری ایشان بداند، بلکه مرحوم

۱. جوادی آملی، شمس الوحی تبریزی، مرکز نشر اسراء، قم، ۱۳۸۸، صص ۵۵ - ۵۲.

۲. فیض کاشانی، الاصول الاصلیة، صص ۲۱ - ۲۰.

۳. همان، صص ۱۰۶ - ۸۴.

فیض در عین اهتمام به روایات تفسیری امامان معصوم علیه السلام، تصریح می‌کند که غیر معصوم می‌تواند با پیروی از آنها، مشی در طریق‌شان و به برکت روحانیت آنها و مجاهده خویش، محکّمات قرآنی بلکه متشابهات را تفسیر نماید؛ زیرا خداوند وعده داده است «هرکه در راه ما مجاهده نماید راه‌های خویش را بر روی او می‌گشاییم» (عنکبوت/۶۹)؛^۱ چنان‌که خود نیز در تفسیر صافی و اصفی، در باب بسیاری از آیات اظهار نظر می‌کند.

فیض کاشانی، اهل بیت علیه السلام را مخزن علوم الهی می‌داند و معتقد است پی بردن به علوم و حیاتی قرآن مجید بدون مراجعه به خازنان معارف خدا و گنجینه علوم الهی مقدور نخواهد بود. و همواره تأکید می‌کند که پی بردن به معانی قرآن، منوط به آگاهی کامل از اسرار آن است و حاملان اسرار مکتوم و رازهای نهفته قرآنی، راسخان در علم هستند که همانا اهل بیت علیه السلام می‌باشند. محقق فیض سعی داشت تا با اهتمام جدی و گسترده به اقوال و روایات ائمه علیهم السلام و تفریع فروع از اصول آنها، فقه، تفسیر و دیگر علوم را به معنای واقعی کلمه شیعی نماید.

شهناز شایان فر

عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد کرمانشاه